

Francuska revolucija i Rusoizam – osvrt na uticaj učenja Žan Žak Rusoa na političko djelovanje francuskih revolucionara (1789-1795)

The French Revolution and Rousseauism - Review of the Impact of Jean Jacques Rousseau's Teaching to the Political Activities of French Revolutionaries (1789-1795)

Mr.sc. Emina Huseinspahić

Viši asistent, Pravni fakultet Univerziteta u Zenici

e.huseinspahic@gmail.com

Sažetak: Francuskoj revoluciji prethodila je duža intelektualna i ideološka priprema koju su u značajnoj mjeri obilježila djela Žan Žak Rusoa, posebice njegov Drušveni ugovor. Otuda je Ruso jedan od brojnih francuskih mislilaca čija su učenja uticala na ovaj epohalni događaj i koja su nadahnjivala francuske revolucionare u toku čitavog revolucionarnog perioda. Često se smatralo da je upravo Ruso najjavio Francusku revoluciju i poslužio joj kao vodič. Od Berka, preko Kinea, pa do Tena, mnogi su u Francuskoj revoluciji prepoznali upravo njegov pretežan uticaj. I bili su u pravu, posebice ako se ima u vidu i široko prihvaćeno mišljenje Fransa Firea o tome kako se upravo Revolucija proglasila Rusoovim baštinikom, te kako je Rusoov princip sukladno kojemu niko ne može da vlada ukoliko nije ovlašten od strane naroda, okupljao, bez razlike, sve revolucionarne struje. Uzimajući u obzir Rusoov nesumnjiv doprinos kao i činjenicu da je njegova politička teorija u cjelini, a posebice njegova koncepcija nedjeljive i neotuđive narodne suverenosti, uprkos pojedinim unutrašnjim suprotnostima, vrhunac i krajnja konsekvencija predrevolucionarne građanske političke misli, namjera je autorice da u radu prikaže uticaj rusozma na Francusku revoluciju i na političko djelovanje revolucionarnih vođa.

Ključne riječi:

Francuska revolucija, rusoizam, opća volja, narodna suverenost

Historija članka

Dostavljen: 25.08.2013.

Revidiran: 22.01.2014.

Prihvaćen: 23.01.2014.

Abstract: *The French Revolution was preceded by a long intellectual and ideological preparation that was significantly marked by works of Jean Jacques Rousseau, especially by his Social contract. Hence, the Rousseau is one of many french thinkers whose teachings influenced this epochal event and inspired french revolutionaries during the whole revolutionary period. It is considered that Rousseau announced the French revolution and was its guide. From Burke to Quinet and Taine, many in the French revolution recognized precisely his dominant influence. And they were right, especially if we take into consideration the widely accepted Francois Furet's opinion on how exactly the Revolution proclaimed itself the heir of Rousseau and that Rousseau's principle according to which no one can rule unless authorized by the people, gathered without differences, all the revolutionary currents. Taking into account his undoubted contribution and the fact that his political theory in general, and especially his concept of indivisible and inalienable popular sovereignty, despite certain internal contradictions, is the culmination and ultimate logical consequence of the pre-revolutionary bourgeois political thought, the author's intention in this work is to show how Rousseauism influenced the French revolution and the political activities of the revolutionary leaders.*

Keywords: *French revolution, Rousseauism, General Will, National Sovereignty*

JEL Classification: K10, K19

DOI: 10.14706/DO14118

Article History

Submitted: 25.08.2013.

Resubmitted: 22.01.2014.

Accepted: 23.01.2014.

UVOD

Među brojnim francuskim misliocima čija su učenja uticala na Francusku revoluciju i djelovanje francuskih revolucionara, posebice jakobinaca¹, bio je i Žan Žak Ruso. I premda postoje različiti stavovi i odnosi tumača ovog svjetsko-historijskog događaja spram istog, te unatoč činjenici da je Ruso bio istovremeno i hvaljen i okrivljen, posebice od strane pravnih historičara, valja istaći da „historijsko djelovanje“ njegovog učenja, baš kao i revolucionarne posljedice njegove misli, nikada nisu dovedeni u pitanje.²

Često se smatralo da je upravo Ruso najavio Francusku revoluciju i poslužio joj kao vodič. Od Berka³, preko Kinea⁴ pa do Tena,⁵ mnogi su u Francuskoj revoluciji prepoznali pretežan uticaj Rusoa. Tako je Kine Rusoa smatrao

¹ Jakobinci, u toku Revolucije, zastupnici revolucionarnih i demokratskih ideja; naziv dobili po sjedištu njihovog jakobinskog kluba u pariškom samostanu jakobinaca (dominikanaca). Najznačajniji predstavnici jakobinaca u toku Revolucije bili su: Robespjer, Sen-Žist i Kuton. (Vidi u: A. Soboul, Francuska revolucija, Naprijed, Zagreb 1989, 469.)

² S. Nikolić, „O Rusoovoj radikalnosti: sloboda, jednakost, događaj politike“, Filozofija i društvo, 3/ 2012, 120.

³ Edmund Burke (1729-1797), engleski političar i politički teoretičar. Žestoki protivnik Francuske revolucije. Poznat po svom djelu *Razmišljanja o Francuskoj revoluciji*. (A. Soboul, 463.)

⁴ Edgar Quinet (1803-1875), francuski pisac, historičar i politički teoretičar. Poznat po značajnom doprinosu razvoju tradicije liberalizma u Francuskoj. Takođe, poznat po svom učenju kontra religije i crkve, te po veličanju Francuske revolucije. Autor je brojnih radova među kojima su najpoznatiji: *Stvaranje, Novi duh, Moderna Grčka i Revolucije u Italiji*. <http://www.britannica.com/EBchecked/topic/487409/Edgar-Quinet>, 05. august 2013.

⁵ Hippolyte Taine (1828-1893), francuski mislilac, kritičar i historičar. Jedan od najznačajnijih predstavnika pozitivizma u 19. stoljeću. Autor brojnih radova među kojima su posebno značajni *Francuski filozofi 19. stoljeća, Povijest engleske književnosti i Filozofija umjetnosti u Italiji*. Djelo koje mu je priskrbilo slavu i epitet svjetski poznatog mislioca i historičara je djelo pod nazivom: *Porijeklo savremene Francuske* uz osvrt na Stari režim, Revoluciju i moderno doba, u kojemu je Ipolit Ten, nakon Francusko-pruskog rata i Pariške komune, nastojao da otkrije uzroke ovih događanja kao i uzroke ekstremne centralizacije političke moći u Francuskoj za koje je vjerovao da su doveli do „moderne“ političke nestabilnosti u Francuskoj. Godine 1878. Ipolit je postao član Francuske akademije (Académie Française). <http://www.dictionaryofarthistorians.org/taineh.htm>, 05. August 2013.

zakonodavcem Revolucije, ističući da „Revolucija iz njega niče baš kao što drvo klija iz sjemena“ i tvrdeći da je Rusoov *Društveni ugovor* „zakonik“ Revolucije.⁶

Tvorcu *Društvenog ugovora* najprije se pripisivalo da je nadahnuo načela sprovedena u djelo nakon 10. augusta 1792. godine, a potom i da je inspirisao revolucionarnu politiku vođenu u periodu od poraza žirondinaca⁷ do uspostavljanja Termidora.⁸ Uopćeno govoreći, smatra se da je ovaj rusoiistički uticaj dostigao vrhunac u periodu jakobinske diktature. Opće pravo glasa i uzdizanje neposredne demokratije kao da su slijedili pouke iz *Društvenog ugovora*. Politika dirigovane privrede izgledala je kao da stoji u skladu sa filozofijom sukladno kojoj pojedinci, prilikom zaključivanja društvenog ugovora, otuđuju ne samo svoje osobe, nego i dobra, potčinjavajući ih pritom općoj volji. Može se tako vrlo lako učiniti da mjere koje su preduzete u prilog siromašnih, baštine stavove sadržane u *Drugoj raspravi* kao i njenu glasnu kritiku nejednakosti bogatstva. Ako je vjerovati Luj Blanu, ali i nakon njega, socijalističkoj tradiciji u historiji Revolucije, u drugoj fazi Revolucije prevladavala je Rusoova misao.⁹ Pisac *Rasprave o nejednakosti i Društvenog ugovora* bio bi izvor ideje da pravičan politički i društveni poredak mora, ne samo da štiti pojedince i društvo od samovolje vlasti, nego i da podrazumijeva pozitivnu akciju jedne starateljske vlasti u prilog najsiromašnijih.

Najzad, neki su mislili da su upravo u *Društvenom ugovoru* pronašli intelektualni korijen autoritarnog i diktatorskog aspekta jakobinske politike vođene od juna 1793. do jula 1794. godine. Prema mišljenju Benžamena Konstana, jakobinske vođe su upravo kod Rusoa i Mablija, crpili ideju da građani treba da budu potpuno potčinjeni da bi nacija bila suverena. Ipolit Ten je ukazivao na srodnost između demokratskog samostana koji je Ruso izgradio po uzoru na Spartu i Rim, s jedne strane, i autoritarne, isposničke i kreposne republike jakobinaca, s druge strane.¹⁰

⁶ F. Fire, M. Ozuf, Kritički rečnik Francuske revolucije, Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, Sremski Karlovci/Novi Sad, 1996, 884.

⁷ Žirondinci (girondins), vodeća politička grupacija u Zakonodavnoj skupštini, potom desnica u Konventu; često nazivani i smutljivci. Nakon „beskrvne“ revolucije od 5. Maja 1793. godine većina vodećih žirondinaca je pogubljena. (A. Soboul, 475.)

⁸ Termidor (le thermidor), 9. Termidor, tj. 27. 07. 1794., dan kada je Konvent zbacio Robespjera i njegove pristalice s vlasti. Bio je to kraj jakobinske diktature i početak perioda Termidorske konventske vladavine. (A. Soboul, 475)

⁹ F. Fire, M. Ozuf, 884.

¹⁰ *Ibid.*

U novije doba, Ruso je pak predstavljen kao jedan od začetnika totalitarne dimenzije Francuske revolucije. Tvrdeći da postoji jedan apsolutan, logičan i jedini valjan društveni poredak, te da politička volja može i mora pokušati da ga ostvari uprkos brojnim otporima koje pruža stvarnost, Ruso je, prema mišljenju mnogih mislilaca, predstavljao izvor vjerovanja u svemoć volje koje je pokretalo revolucionarni apsolutizam, posebice između 1792. i 1794. godine.

Rusoizam i Francuska revolucija

I uistinu, Francuska revolucija je nosila pečat susreta između jedne velike misli i jednog historijskog pokreta. I ukoliko bi za to bio potreban makar i jedan dokaz, isti bismo našli u hvalospjevima kojima su različiti revolucionarni skupštinski sazivi obasipali Rusoa sve do 1795. godine. Već u oktobru mjesecu 1790. godine Rusoova bista sa jednim primjerkom *Društvenog ugovora* postavljena je u salu Skupštine. U decembru iste godine Skupština je izglasala odluku kojom su Rusoou odate javne počasti, a u augustu 1791. godine skupštinski zastupnici su nanovo zahtijevali da se Rusou dodijele „časti koje zahvalna otadžbina podjeljuje velikim ljudima“.¹¹ Godine 1793., Robespjer¹², koji je bio oličenje i otjelovljenje Francuske revolucije, njenih temeljnih ideja i iskustava, „od oduševljenog liberalizma 1789,

¹¹ *Ibid.*

¹² Maximilien Robespierre (Maksimilian Robespjer), 1758-1794, advokat iz Arrasa, zastupnik Trećeg staleža u Državnim staležima (1789), član Pariške komune, Konventa i drugog Komiteta javnog spasa; jedan od prvih ideologa Jakobinskog kluba, vođa jakobinaca i uz Sen Žista i Kutona, glavni organizator jakobinske diktature. Čuven po svojoj nepotkupljivosti, a kasnije i po nemilosrdnosti spram političkih protivnika, te po osobnoj askezi zbog čega je smatran prototipom idealnog revolucionara. Još u vrijeme rasprava o suđenju kralju Robespjer je, pozivajući se na vrlinu, zahtijevao da manjina, po moralnom pravu, nametne svoju volju većini koja nije imala ni snage ni vizije da se uzdigne u najviše sfere političkog, revolucionarnog idealizma. On je smatrao da karakter i osobno poštenje više utiču na opredjeljivanje mase, nego talenat i sposobnost, te se pariškoj sankiloteriji uspio nametnuti upravo kao „nepotkupljivi“. Uloga Robespjera u toku revolucije bila je najviše naglašena u periodu jakobinske diktature (montanjarske konventske vladavine) koji je bio obilježen terorom. Robespjer je teror, koji je provodila francuska revolucionarna vlada, pravdao logikom teške situacije naglašavajući da vrlina kao obilježje ustavne vladavine, u revoluciji mora biti praćena i terorom. Robespjer je optužen za krvoprolića i diktatorske ambicije, uhapšen i osuđen na smrt 28. jula 1794. godine. (Vidi u: C. Brachvogel, Robespierre i Francuska revolucija, Nolit, Beograd 1937, 228.)

preko demokratskih težnji 1792, do disciplinovanog razočarenja 1794¹³ nerijetko je koristio skupštinsku govornicu da oda priznanje Rusou. Iz ovog perioda naročito je značajan njegov govor posvećen kultu Vrhovnog bića u kojemu Robespjer odaje hvalu Rusou i zaziva njegov autoritet. 1794. godine Konvent¹⁴ je usvojio odluku o premještanju Rusoovih posmrtnih ostataka u pariški Panteon, dok je 1795. godina takođe obilovala pohvalnim govorima skupštinskih zastupnika o liku i djelu Žan Žak Rusoa.

Dakle, sve do 1795. godine revolucionarne vođe su prepoznavale sebe u Rusou čvrsto slijedeći učenja ovog francuskog mislioca. Pa ipak, to nije bilo dovoljno da bi se tvrdilo kako je *Društveni ugovor* zakonik Francuske revolucije. Ovo iz razloga što shvatanje da je Revolucija u klici sadržana u ovom Rusoovom djelu, te da samo razvija njegove posljedice, znači, između ostalog, i zanemarivanje bitne i neosporne činjenice da su se sve do 1792. godine, i sami protivnici Francuske revolucije pozivali na Rusoa i njegova učenja. Oni su nerijetko isticali Rusoovu tvrdnju da se nijedan razuman čovjek neće upustiti u mijenjanje maksima i ustanova francuske monarhije koje su učvrćene njenim tristogodišnjim trajanjem.¹⁵ Ovdje valja istaći da se Ruso užasavao nasilja, te je isticao da bi „sloboda bila odveć skupo plaćena krvlju čak i jednog jedinog čovjeka“. Građanima Ženeve je poručivao: „ako možete, oslobodite se, ali budite radije robovi nego oceubojice“. Isticao je i to da je sve legitimno i u skladu sa vrlinom u odbrani javnog spasa, ali i to da javni spas ne znači ništa ako pojedinci ne žive u sigurnosti.¹⁶

Neprijatelji Revolucije i Skupštine su isticali da je Ruso prihvatao ideju predstavnništva, ali pod uvjetom da predstavnici budu vezani imperativnim mandatima. Pozivajući se na Rusoova *Razmatranja o vladavini u Poljskoj*, oni su nastojali ukazati na to da je Skupština prekoračila i iznevjerila mandate koji su bili sadržani u knjigama žalbi. Bez sumnje, u ovom pozivanju na Rusoa i njegova *Razmatranja o vladavini u Poljskoj*, da se primjetiti argumentovana strategija čiji je prevashodni cilj bio da se protivnik dovede u proturječnost sa samim sobom, odnosno, da se pokaže kako Skupština koja se poziva na Rusoa svojim postupcima

¹³ I. Vejvoda, „Robespierre i revolucija“, *Filozofska istraživanja*, 30/ 1989, 831.

¹⁴ Konvent, revolucionarna skupština koja je djelovala od 21.09.1792. do 26.10.1795. godine. Najveći značaj ove skupštine ogleda se u činjenici da je ista ukinula monarhiju, proglasila reпублиku i osudila na smrt kralja Luja XVI, (A. Soboul, 469.)

¹⁵ F. Fire, M. Ozuf, 886.

¹⁶ S. Sokol, *Politička i ustavna povijest jakobinskog razdoblja Francuske revolucije*, Globus, Zagreb 1989, 31.

ustvari iznevjerava djelo čijim se baštinikom proglašava.¹⁷ Ovakav manevar, koji nije nužno podrazumijevao stvarno pristajanje uz rusoiističke principe, pokazivao je da bar u očima brojnih protivnika Revolucije, poistovjećivanje rusoizma i rada Skupštine nije bilo u toj mjeri izvjesno da bi pokušaj njihovog razdvajanja bio uzaludan. Otuda, počev od 1792. godine, svi oni koji su osuđivali Revoluciju, prestaju se pozivati na Rusoa.

S druge pak strane, sama činjenica da su se vođe Revolucije sve do 1795. godine proglašavali Rusoovim nasljednicima, stvarala je isto onoliko problema koliko ih je i rješavala. Ovo iz razloga što su među različitim političkim frakcijama koje su se u revolucionarnom periodu smjenjivale na vlasti, postojale duboke, gotovo nepremostive razlike.¹⁸ I ako su se članovi Ustavotvorne skupštine, potom Robespjer i jakobinci, te na koncu termidorci, jedni za drugima prepoznavali u Rusou i pozivali na njegova učenja, postavlja se pitanje u čemu se sastoji rusoiističko naslijeđe u Revoluciji, koje je politike Ruso začetnik, te šta su tačno revolucionarne vođe u njemu pronalazili?

Da li je, kako se često tvrdilo, riječ o načelima na kojima su revolucionari temeljili novi poredak? Naime, u peticiji u kojoj se zahtijevalo prenošenje Rusoovih posmrtnih ostataka u pariški Panteon, za Rusoa se tvrdilo da je jedan od tvoraca prvog francuskog pisanog ustava iz 1791. godine obzirom da je upravo on u sistem pretočio načela slobode, jednakosti i suverenost naroda. Međutim, Ustavom iz 1791. godine uspostavljen je predstavnički sistem. I premda je odlučno osuđivao predstavništvo, Ruso je ipak bio proglašen utemeljiteljem jednog ustava koji je predviđao uspostavljanje predstavništva. Istina, Ruso je u svojim *Razmatranjima o vladavini u Poljskoj* dopuštao izvjestan oblik predstavništva, ali pod uvjetom da isto bude utemeljeno na imperativnom mandatu.

S druge pak strane, Ustavotvorna skupština već u ljeto 1789. godine odbacuje načelo imperativnog mandata i ova prvotna odluka tokom cijele Revolucije nikada nije dovedena u pitanje. Tako je predstavnička skupština, ta centralna ustanova koju je uspostavila Francuska revolucija, bila tuđa rusizmu. Ovo iz razloga

¹⁷ V. Stanovčić, „Montesquieu, Rousseau i Francuska revolucija“, Zbornik radova Francuska revolucija – ljudska prava i politička demokracija nakon dvjesto godina, 1991, 49.

¹⁸ Detaljnije o razlikama među političkim frakcijama, te njihovom djelovanju u toku revolucionarnog perioda vidi: E. Dimitrov, „Ustavi i politički režimi Francuske građanske revolucije“, Zbornik radova Francuska revolucija – ljudska prava i politička demokracija nakon dvjesto godina, 1991, 127-143.

što je cjelokupna teorija o općoj volji kod Rusoa pretpostavljala ili odsustvo predstavništva ili pak imperativni mandat. Sukladno istoj, zakon su morali donositi svi, jer su samo u tom slučaju podanici bili ujedno i tvorci zakona, te je svaki čovjek bio slobodan. U onom pak momentu, kada počnu da odlučuju i zakone donose predstavnici naroda, a ne sam narod, više se ne uvažava središnji princip rusoističke političke teorije.¹⁹

Opća volja i predstavništvo - izražavanje opće volje kroz predstavničko tijelo

Već prilikom okupljanja Skupštine državnih staleža, a posebice nakon njenog konstituisanja u Nacionalnu skupštinu, nameće se ideja da skupštinski zastupnici izražavaju opću volju. Tako u ogledu koji izraz opća volja uživa, treba zacijelo primjetiti naslijeđe rusoizma.

Sukladno tradicionalnom gledištu, Skupština državnih staleža prenosila je „glas“ naroda i kraljevine. S jednim glasom moglo se slagati, on se mogao slušati, ali mu se nije moralo u cjelosti udovoljavati. Međutim, ukoliko narod odluči umjesto „glasa“ da formuliše „volju“, jedini zadatak koji preostaje jeste da se ista izvrši. U tom smislu, može se reći da revolucionarno gledište, koje za razliku od tradicionalnog, podrazumijeva strogu podređenost izvršne vlasti zakonodavnoj, izražava rusoistički uticaj. Pa ipak, valja istaći da se ovdje taj uticaj sprovodi posredstvom formulacija i šematskih pojmova (opća volja, suveren), a ne preciznom artikulacijom Rusoovih zamisli. To se najbolje da primjetiti u nastojanju skupštinskog zastupnika Sen - Žista²⁰ da pokaže kako je Ustav iz 1791. godine legitiman premda je nailazio na protivljenje naroda, pa otuda nije niti predstavljao izraz opće volje.²¹

Sen – Žist je isticao da je Ruso ostao nedorečen kada je općoj volji pripisao svojstva neprenosivosti i nezastarivosti. On je smatrao da je istu trebalo odrediti i kao pravičnu i razumnu, ističući da nije manji zločin kada narod tiraniše samog sebe od onog kada ga tiraniše neko drugi. Sen-Žist je, dakle, zamjerao Rusou što nije istakao,

¹⁹ F. Fire, M. Ozuf, 887.

²⁰ Saint-Just Louis (Sen-Žist Luj), 1767-1794, jedan od vodećih političkih lidera u toku Francuske revolucije. Bio je najmlađi član Konventa i Komiteta javnog spasa. Isticao se kao žestoki protivnik kralja i monarhije. Bio je jedan od najvjernijih Robespjerovih saboraca. (A. Soboul, 474.)

²¹ F. Fire, M. Ozuf, 889.

da volja naroda, da bi uistinu obavezivala, mora da bude pravična i razumna.²² Međutim, ovdje valja istaći da je ovaj revolucionarni vođa gotovo u potpunosti previdio čitavo jedno poglavlje *Društvenog ugovora* koje je Ruso posvetio objašnjenju zašto opća volja ne može da bude nepravična i u kojemu njegova cjelokupna argumentacija teži da pokaže kako nije moguće da narod sam sebe tiraniše.²³ Shodno tome, nesporazum u pogledu Rusoa je potpun obzirom da Sen – Žist nije uočio jednu od ključnih tačaka Rusoove teorije o općoj volji.

Njegovo pisanje o Rusoovoj teoriji o općoj volji zanimljivo je i zbog toga što budući montanjarski vođa kod Rusoa nije pronašao ideju da se ne mora voditi računa o voljama „koje su sklone odstupanju“. Pomenuta ideja poslužiće kasnije pravdanju jakobinske diktature, pa bi se otuda moglo pomisliti da je ona u izvjesnom pogledu sadržana u Rusoovom učenju. Međutim, Sen – Žist je ne uočava, pa čak i kritikuje Rusoa da ju nije niti formulisao. I upravo ovo je dokaz da ne treba precjenjivati uticaj preciznog sadržaja rusoističke političke teorije na francuske revolucionare. Jer upravo oni su najčešće u predmetnoj teoriji čitali i razumijevali princip da je opća volja izvor svekolike vlasti.

Treba li onda u zahtjevima za neposrednom demokracijom i u pretočavanju iste u praksu između 1792. i 1794. godine, gledati i prepoznati pravu primjenu rusoističke teorije? Neosporno je da je Rusoova misao odigrala u tom pogledu značajnu ulogu. Već su se koncem 1789. i početkom 1790. godine brojni francuski novinari, među kojima i poznati Lustalo, ali i rado slušani govornici poput opata Fošea, koristili tekstovima iz *Društvenog ugovora* da bi pokazali kako se, budući da je suverenost naroda neotuđiva, uloga građanina ne može i ne smije svesti na biranje predstavnika i prepuštanje njima da upravljaju i odlučuju onako kako im je volja. No, da bi se na pravi način procijenila priroda Rusoovog doprinosa, treba razmotriti zahtjeve i praksu kroz koje se izražava princip neotuđive narodne suverenosti.

Kod pobornika narodne stvari neotuđivost suverenosti se izražava, prije svega, u zahtjevu da zakoni koje priređuju i predlažu predstavnici budu potvrđeni od strane naroda pri čemu su predstavnici tek priređivači zakona, a narod je taj koji ih svojim odobravanjem, usvaja. Često se pritom navodi formulacija iz *Društvenog ugovora* koja glasi: „Svaki zakon koji narod sam ne potvrdi je ništavan i ne smatra se

²² S. Just, *Esprit de la révolution et de la constitution de France*, Chez Beuvin, Libraire, rue de Rohan, Paris, 1791, 164, <http://books.google.ba>, 7. august 2013.

²³ Ž.Ž. Ruso, *Društveni ugovor*, Školska knjiga, Zagreb, 1978, 109-113.

zakonom“.²⁴ Ovo načelo ratifikacije, odnosno, potvrđivanja zakona od strane naroda sadržano je i u Ustavu iz 1793. godine i takva jedna ustanova, bez sumnje potiče iz Rusoove misli.²⁵

I premda bi se na prvi pogled moglo učiniti teško spojivim sa načelom striktno autonomije naroda, Ruso precizira da prijedlozi zakona ne dolaze od strane samih građana, nego inicijativa po tom pitanju pripada jedino vladi. Godine 1793. francuski revolucionari se ograničavaju da na predstavnike prenesu pravo koje je Ruso dodijelio vladi, odnosno izvršnoj vlasti, ali princip i dalje ostaje isti. Treba se stoga složiti da je rusoznam pružio Revoluciji ideju o jednoj konkretnoj i jasno definisanoj instituciji; ratifikaciji, odnosno potvrđivanju zakona od strane naroda. Međutim, jednako tako treba istaći i činjenicu da Ustav iz 1793. godine nikada nije stupio na snagu, pa tako ovo autentično naslijeđe rusoznam nije nikada niti primjenjeno.

Osim prava potvrđivanja zakona, za narodne aktiviste suverenost naroda podrazumijeva i pravo stalnog nadzora nad predstavnicima, te njihovog opozivanja svaki čas, pa otuda i značaj koji su sankiloti²⁶ pridavali trajnom radu sekcija kao stalnih radnih skupštinskih tijela. Kada je u septembru 1793. godine takav rad ukinut, sankiloti su širom Francuske organizovali sekcijaska udruženja čiji je zadatak bio da se svakodnevno okupljaju i raspravljaju o odlukama Skupštine. Ovaj zahtjev za stalnom kontrolom nad izabranim predstavnicima vođe sankilota su potkrepljivali

²⁴ *Ibid*, 149.

²⁵ Detaljnije vidi: čl. 56-60. Ustava iz 1793. godine, O izradi zakona, u: Š. Kurtović, Hrestomatija opće povijesti prava i države, Novi vijek, Zagreb, 2000, 149.

²⁶ Sankiloti (les sans-culottes), rodoljubi, revolucionari, "bezgaćnici", naziv za građane Francuske koji su u doba revolucije nosili duge hlače, a ne kao plemići hlače do koljena. Njihova krilatica je bila: „Kruha i slobode“. A. Soboul, 474. U Kritičkom rečniku Francuske revolucije, autora Fransa Firea i Mone Ozuf, sankilot je opisan kao neko ko teži zajedništvu i ko se bratski obraća svakom građaninu i svakoj građanki. On želi da bude jednostavan, sa malim zadovoljan, ljubazan i pristupačan. Obraćanje na ti za sankilota je politički gest. Bratski usmjeren, sankilot smatra da je potpuno opravdana njegova nemilosrdna mržnja spram aristokrate koji je samoživ i gord. Obzirom da je odlučio da se postavi izvan društvenog ugovora, o čemu svjedoči i njegovo napuštanje otadžbine, aristokrata zaslužuje da ga mrze i proganjaju. Za sankilota, društvo je cjelina koju predstavlja jedna jedina i nedjeljiva republikanska država. Sankilot društveni svijet vidi kao dopunjavanje i bratstvo. S tim u vezi, on ne teži toliko preobražaju društvenog poretka, koliko tome da isto postane pravičnije. (F. Fire, M.Ozuf, 419-421.)

pozivanjem na Rusoa i njegovu čuvenu formulaciju po kojoj se „volja ne predstavlja“.²⁷ Za sankilote, predstavnici su tek opunomoćenici naroda. Pa ipak valja istaći da nas ovakav njihov stav i pomenuta formulacija ne bi smjeli navesti na zaključak da oblici i procedure narodne kontrole koje su oni zahtijevali, potiču od Rusoa.

U *Razmatranjima o vladavini u Poljskoj* hvalom je obasuta kontrola izabranih predstavnika koja se u cjelosti temelji na imperativnom mandatu. No, sankiloti, ne samo da nisu preuzeli ideju o imperativnom mandatu, nego su se i precizni zahtjevi koje su formulisali, temeljili na posve drugačijoj viziji predstavništva. I ako nadzor treba da bude trajan, a opozivost diskreciona, to je iz razloga što se izabrani predstavnici ne smatraju nosiocima jedne precizne, unaprijed formulisane volje. Narodna volja ne prethodi predstavništvu, pa se narod svaki put mora uvjeriti da mu donesene odluke odgovaraju. Procedure koje se predlažu su na izvjestan način protivteža diskrecionoj vlasti koja je predstavnicima prešutno priznata. Pa, imajući u vidu sve rečeno, ne može se tvrditi, kao što to čini određen broj historičara Revolucije, među kojima posebno Albert Sobul, da sankiloti, premda formalno ne preuzimaju teoriju o imperativnom mandatu, predlažu procedure koje znače i izlaze na isto. Ovo posebice iz razloga što nadzor i stalni pritisak naroda na njegove predstavnike proizilaze iz shvatanja predstavništva koje je posve različito od onog koje brani Ruso.²⁸

Rusoizam i Jakobinci

Da li su jakobinske vođe svojim shvatanjima bili bliži Rusoovim poukama nego što su to bili žirondinci i sankiloti? U svojim govorima za skupštinskom govornicom Robespjer se nerijetko pozivao na Rusoa. Istina, ni on ne preuzima teoriju o imperativnom mandatu, ali koristi Rusoa sa ciljem da ukaže predstavnicima da oni ne smiju imati drugačiju volju negoli je volja naroda. Ustvari su stavovi Robespjera i njegovo pozivanje na Rusoa uveliko zavisili od političkog oportuniteta. I on je, poput Sjejesa,²⁹ u raspravi o kraljevskom vetu koja je vođena s jeseni 1789.

²⁷ Ž.Ž. Ruso, 149.

²⁸ F. Fire, M. Ozuf, 890.

²⁹ Sieyes Emmanuel (1748-1836), opat, član Ustavotvorne skupštine i Konventa, jedan od direktora u vrijeme vladavine Direktorija, Drugi konzul za Konzulata, poznat po glasovitoj brošuri *Šta je treći stalež?* (A. Soboul, 474.)

godine, pobijao ideju o prizivu na narod mimo volje njegovih predstavnika smatrajući da bi ista, u tom trenutku, ojačala kraljevsku vlast.³⁰

U augustu mjesecu 1791. godine kada se u Skupštini raspravljalo o reviziji ustavnih odredbi, on se pozivao na Rusoa i njegov *Društveni ugovor*, a sve u cilju suprotstavljanja skupštinskom zastupniku Tureu koji je insistirao na činjenici da narod svoju vlast može vršiti samo putem delegacije odnosno predstavništva. Pozivanje na Rusoa u ovom je slučaju poslužilo Robespjeru u borbi protiv fejana.³¹ Dvije godine poslije, u proljeće 1793. godine, u jeku političkog sukoba između žirondinaca i montanjara, Robespjer se nanovo poziva na Rusoa, ovaj put na njegovu teoriju predstavništva. Tada on nastoji da se osloni na narodnu vlast koja mu je bila potrebna kako bi što lakše srušio Žironda. S druge pak strane, samo nekoliko sedmica nakon uklanjanja žirondinaca iz Skupštine, on brani prava predstavništva ističući da „sve što narod može zahtijevati od Konventa jeste da se isti drži pravca u kojemu se odvija Revolucija, što ovaj u datom trenutku i čini“. U februaru mjesecu 1794. godine, nakon što je ugušio narodni pokret, Robespjer je izjavio da „demokracija nije nipošto stanje u kojemu narod neprekidno okupljen, sam rješava sve javne poslove“. Shodno navedenom, da se primjetiti da Robespjer zaziva Rusoovo podozrenje u predstavništvo svaki put kada mu se učini da se „Skupština ne drži pravca u kojemu se Revolucija razvija“. Kada se pak kreće u dobrom pravcu i kada su na „komandnim položajima“ dobri upravljači, pritom se misli na političke istomišljenike, rusozam iščezava, a naglasak se stavlja na nužnost predstavništva.³²

Ovdje valja istaći i to da jakobinci, koji su „diktaturu javnog spasa“ odnosno „revolucionarnu vladavinu“³³ potajno smatrali posljedicom rusoiističke političke teorije, nikada pred Skupštinom nisu opravdavali ovaj oblik vladavine pozivanjem na Rusoa i njegovo shvatanje društvenog ugovora. Čak naprotiv. U decembru mjesecu 1793. godine Robespjer je za skupštinskom govornicom izjavio da je teorija o

³⁰ F. Fire, M. Ozuf, 890.

³¹ Fejani (Fejantinci), ustavni rojalisti i umjereni demokrati; svoj klub su osnovali u bivšem samostanu fejantinaca, cistercitskog reda. Na početku Francuske revolucije veoma uticajna politička frakcija; kasnije, posebice u vrijeme montanjarske konventske vladavine, fejantinac - pogrdan naziv za sve neprijatelje Revolucije. (A. Soboul, 467.)

³² F. Fire, M. Ozuf, 890.

³³ Detaljnije o uspostavljanju privremene revolucionarne vlasti, njenoj organizaciji i trajanju vidi u: F. Maloy Anderson, *The constitutions and the other selected documents illustrative of the history of France 1789-1907*, The B. W. Wilson Company, Minneapolis, 1908, 194-204.

revolucionarnoj vladavini nova koliko i Revolucija koja ju je donijela na svjetlo dana, pritom ističući da za njom ne treba tragati u knjigama političkih mislilaca koji Francusku revoluciju nisu niti predvidjeli.³⁴ Ustvari se revolucionarna vladavina i apsolutno podređivanje individualnih prava volji koja je proglašena za opću mogla ponajbolje opravdati upravo pozivanjem na Rusoa i njegov *Društveni ugovor*. Pa ipak, to se nije desilo.

Zašto su se jakobinske vođe, Robespjer i Sen – Žist, lišili pozivanja na Rusoa kojega su navodili u svim drugim prilikama, ako su već vjerovali da je i u ovoj stvari bilo moguće založiti njegov autoritet? Tu šutnju moguće je razumjeti jedino ispitujući sadržaj njihovih govora o revolucionarnoj vladavini iz kojeg je vidljivo da se za njenim opravdanjem nije tragalo u složenoj i obimnoj teoriji o potpunom otuđivanju individualnih prava u korist opće volje, nego u jednostavnoj, pa čak i banalnoj šemi o neprijateljima Revolucije protiv kojih se, posebice temeljem Zakona o sumnjivim licima, vodio rat, uz sve prijeteće slike i strasti koje ona podrazumijeva.³⁵

To zasigurno ne znači da je teror³⁶ objektivni proizvod rata i revolucionarnih okolnosti, jer ovdje predstave i revolucionarni mentalitet igraju odlučujuću ulogu. Stoga, ukoliko se želi razumjeti šta je ustvari omogućilo diktaturu javnog spasa i učinilo istu prihvatljivom u očima njenih poklonika, treba se obratiti mentalnim šemama rata i neprijatelja, a ne *Društvenom ugovoru*. Tek tada postaje jasno da se teror kao sistem temelji na dvostrukom principu; tretiranju političkog protivnika kao neprijatelja i odsustvu čvrste definicije ovog potonjeg, kao i to da je upravo vlast ta koja svaki put zacrtava liniju između građana koji, budući da pripadaju narodu, imaju pravo na zakonsku zaštitu i neprijatelja Revolucije koji ne pripadaju narodu i „od kojih se dobija, ali i kojima se istovremeno upućuje samo olovo“, pri čemu se ne pravi razlika u tome da li je neprijatelj oličen u rojalistima, bijesnima, hebertistima, zelenašima, jer svi su oni „nevaljalci“ za jakobince. Imajući sve ovo u vidu može se reći da je teror u svojoj suštini zapravo sistem isključivanja u kojemu je linija podjele postala posve fluidna i podložna manipulaciji od strane upravljača - jakobinaca. Međutim, valja istaći da isti nije bio dio rusoističkog

³⁴ C. Brachvogel, 62.

³⁵ F. Fire, M. Ozuf, 892.

³⁶ Teror (la terreur – strah, užas, strahovlada), naziv za revolucionarnu jakobinsku vladavinu koja je započela padom Žironde 31. maja 1793. godine, i trajala do obaranja Robespjera i jakobinaca, 27. .7. 1794. godine. (A. Soboul, 475.)

naslijeđa. I zapravo, treba vjerovati Robespjeru kada izjavljuje da revolucionarna vladavina ne potiče iz knjiga filozofa, pa tako niti iz Rusoovog *Društvenog ugovora*.³⁷ Znači li to onda da rusoizam nije imao uticaja na Francusku revoluciju? Teško, obzirom da se Revolucija nije svodila na protuplemičku strast i redefinisane granice između naroda i njegovih, te neprijatelja Revolucije. Osim toga, drugi značajni elementi revolucionarnog mentaliteta nosili su pečat rusoizma. I premda ne pruža određene političke tehnike i procedure, Rusoovo djelo je doprinijelo obrazovanju jednog stanja duha. Treba istaći i to da Ruso nije bio „zakonodavac“ Revolucije, kako to navodi Kine, međutim, na nju vrši ono što se može nazvati autoritativnim duhovnim uticajem.

Na koncu valja istaći da su se, uprkos uspostavljanju predstavničke vladavine u toku Francuske revolucije i kršenju preciznih Rusoovih uputstava sadržanih u *Društvenom ugovoru*, brojni pobornici predstavničkog sistema prepoznali u Rusou i odali mu hvalu za uspostavljanje principa novog sistema vladavine. Otuda se ne može zadržati na tvrdnji da su francuski revolucionari pogrešno pročitani i razumljeni Rusoa, nego treba pokušati pronaći razloge koji su doveli do takvog razumijevanja. Naime, oni su u predstavničkoj vladavini, prije svega, vidjeli posljedicu jednakosti voljâ. Obzirom da su individualne volje supstancijalno iste, niti jedan pojedinac nema, po prirodi, pravo svoju volju nametati drugima, odnosno vladati, ukoliko ga za to nisu ovlatile volje njemu jednakih i ravnih.³⁸ Ovakvim se zaključivanjem predstavništvo najčešće opravdavalu u spisima i govorima njegovih pobornika. Dakako, predstavnička vladavina je uvela razliku između onih koji upravljaju i onih kojima se upravlja, ali valja istaći da to nije bila prirodna razlika. Jer, oni koji upravljaju ne zauzimaju svoja mjesta temeljem svoje naročite prirode ili pak svojih posebnih svojstava, nego samo zato što su ih za to ovlástili pojedinci koji su im supstancijalno jednaki i istovjetni. Shodno tome, predstavništvo se, u krajnjoj liniji, temelji na supstancijalnoj jednakosti i istovjetnosti upravljača i onih kojima se upravlja, čak i onda kada isto zadržava međusobnu razliku u ulogama ili pak položaju. Rusoov *Društveni ugovor* ocrta strukturu u kojoj su podanici zapravo upravljači, pa su ta dva izraza gotovo istovjetna. Razumljivo je stoga zašto je, počev od Ustavotvorne skupštine, pa do Konventa, Revolucija sebe proglašavala Rusoovim baštinikom i zašto je princip sukladno kojemu niko ne može da vlada ako nije ovlašten od strane naroda, okupljao, bez razlike, sve revolucionarne struje.³⁹

³⁷ F. Fire, M. Ozuf, 892.

³⁸ Detaljnije vidi: S. Sokol, 23-25.

³⁹ F. Fire, M. Ozuf, 894.

Isto se može reći i o ideji da je suverena vlast nedjeljiva. „Volja je opća ili to nije; ona je volja naroda u cjelini ili samo jednog njegovog dijela“, ističe Ruso.⁴⁰ Uticaj ovog principa na francuske revolucionare bio je jedan od razloga zbog kojih su oni u svim uzastopnim revolucionarnim skupštinama odbacivali bilo kakav oblik ravnoteže među vlastima, odnosno, bilo kakav sistem teže i protivteže. Ali ovdje treba precizno razaznati u čemu se tačno sastoji doprinos rusozima. Ovo iz razloga što ideja da je suverena vlast nedjeljiva nije Rusoov izum. Naime, cjelokupna teorijska i praktična tradicija francuskog monarhijskog apsolutizma prožeta je načelom sukladno kojemu postoji samo jedna najviša vlast, i to kraljevska, kojoj su sve ostale podređene. Shodno tome, upravo je apsolutistička monarhija nametnula u Francuskoj ideju i činjenicu da postoji samo jedno mjesto za suverenu vlast, pa se otuda Rusoovo zavještanje Revoluciji ne sastoji baš sasvim u ideji da je suverenost nedjeljiva.⁴¹ Prije bi se moglo reći da je ono mnogo više sadržano u njegovoj ideji da je narod jedan, te da kao pojedinac ima jednu volju. Međutim, i ovakvo shvatanje nije neosporno niti općeprihvaćeno, posebice ako se uzme u obzir da su brojni drugi mislioci upravo u narodu vidjeli nesređeno mnoštvo pojedinaca u sukobu ili pak skup podijeljen različitim mišljenjima i interesima. Pa ipak, valja istaći da je upravo Ruso, insistirajući više nego drugi mislioci na tome da je narod u suštini jedno, odnosno, da može biti objedinjen, pritom ga definišući kao subjekta lišenog volje, doprinio da odlučna operacija koju je sprovodila Revolucija, postane intelektualno moguća i prihvatljiva, te da se oni koji izražavaju volju naroda postave na mjesto koje je nekada zauzimao kralj.⁴²

Osim Rusoove teorije o organizaciji vlasti čiju osnovu čine opća volja i načelo narodne suverenosti, snažan uticaj na francuske revolucionare, a posebice na jakobinske vođe, izvršile su i njegove ideje o dobroti naroda i ljubavi koju mu treba ukazivati, te o vrlini. Vezano prve ideje, Robespjer je nerijetko isticao da mu je ista pomogla da razumije veliku moralnu i političku istinu koju je Ruso najavio još mnogo prije Revolucije, a to je da ljudi uvijek iskreno vole samo one koji i njih vole; da je samo narod dobar, pravičan i uzvišen, a da su, s druge strane, korupcija i tiranija isključiva svojstva onih koji narod preziru, potcrtavajući na koncu, da niko o

⁴⁰ Ž. Ž. Ruso, 107.

⁴¹ F. Fire, M. Ozuf, 894.

⁴² *Ibid.*

narodu nije pružio ispravniju ideju od Rusoa, jer niko narod nije više ni volio.⁴³ Ruso je bio opsjednut idejom o dobroti čovjeka, te idejom o značaju i vrijednosti osobnih osjećanja. Zlo je posmatrao kao spoljašnjost; kao ogledalo u odnosu čovjeka sa drugim, pritom čvrsto vjerujući da zlo ne može postojati u samoj ljudskoj prirodi. Slijedom navedenog, preporučivao je povratak prirodi u svakom smislu. Takođe valja istaći da je Ruso civilizaciji pretpostavljao prirodno stanje u kojemu je svaki čovjek dobar, pritom naglašavajući da je to prirodno stanje narušeno porocima koji se stiču putem nauka i umjetnosti, uz konstataciju da je osnovni izvor poroka nejednakost koja vlada među ljudima.⁴⁴

Široko prihvaćena među francuskim revolucionarima bila je i Rusoova ideja o vrlini. Konkretizovana kroz ideju da republika zahtijeva vrlinu i žrtvovanje pojedinačnih interesa javnom dobru, ona je zauzimala centralno mjesto u okviru političke misli 18. stoljeća. Istina, Robespjer je, poput ostalih revolucionarnih vođa, ovu ideju više vezivao za Monteskeja i Mablja. Pa ipak, nikada nije propustio istaći da se Rusoov doprinos po pitanju iste sastojao u posebnom načinu na koji ovaj upotrebljava izraz vrlina, povezujući klasičnu republikansku vrlinu sa dobrotom. Naime, slika spartanske ili pak rimske vrline podrazumijeva strogu odlučnost, pa čak i krutost u predanosti javnoj stvari. Za Rusoa pak, vrlina, iznad svega, označava i dobrotu, osjećajnost i blagost u privatnom ponašanju. I premda Ruso ne komentariše izričito odnos između ova dva aspekta vrline, valja istaći da njihovo difuzno spajanje podaruje spartanskoj vrlini čari subjektivnosti i osjećajnosti što je, bez sumnje, odigralo odlučujuću ulogu u naklonosti koju je ideal krepodne republike uživao koncem 18. stoljeća. Takođe, valja istaći i to da je godine 1793/1794, upravo ovaj spoj blagosti ponašanja u privatnom životu i nepopustljivosti u borbi za javni spas, obilježio mentalitet kako jakobinskih vođa, tako i sankilota. O tome svjedoči i tvrdnja jednog od najpoznatijih revolucionarnih vođa, Sen – Žista, da su oba ova svojstva vezana za „revolucionarnog“ čovjeka koji je, prema njegovom mišljenju, neumoljiv prema nevaljalcima i neprijateljima Revolucije, ali je osjećajan i toliko ponosan na slavu svoje otadžbine koju ljubomorno čuva na način da ništa ne radi nepromišljeno. Ovo odsustvo razlike između privatne moralnosti i javne vrline koje je obilježilo jedan dio revolucionarnog mentaliteta, svakako je proizvod rusoizma.⁴⁵

⁴³ D. P. Jordan, *The Revolutionary Career of Maximilien Robespierre*, University of Chicago Press, Chicago, 1989, 32-35.

⁴⁴ V. Radaković, „Autoportret filozofa u kontekstu prosvjetiteljstva“ *Filozofija i društvo*, 3/2012, 201.

⁴⁵ F. Fire, M. Ozuf, 894.

ZAKLJUČAK

I premda Ruso nije bio zakonodavac Francuske revolucije, kako je to tvrdio Kine, ipak je neosporan uticaj njegovog učenja na ovaj epohalni događaj i djelovanje revolucionarnih vođa. Istina, njegov *Društveni ugovor* nije bio program Revolucije obzirom da revolucionari nisu u potpunosti slijedili njegova precizna uputstva, pa ipak su u istom pronašli opća načela o prirodi čovjeka, društvu i državi, koja su primjenjivali u toku revolucionarnih previranja. U konačnici, i nije nužno da odnos između jednog misaonog djela i akcije bude shvaćen na način na koji bi, sukladno linearnoj teporalnoj šemi, jedan prethodno smišljen projekat bio potom u potpunosti i primjenjen. Uočili su to dobro svi teoretičari Francuske revolucije koji su isticali da *Društveni ugovor* nije doveo do Revolucije, nego da je naprotiv, upravo Revolucija mnogima objasnila *Društveni ugovor*. Pa ipak, valja istaći da je ovo Rusoovo djelo pružilo akterima Revolucije sredstvo koje im je omogućilo da imenima označe i ispravno pojme nove realnosti u koje ih je historija bacila, te da se u njima snađu i osmisle svoje djelovanje.

Uticaj Rusoa bio je vidljiv i kod zasjedanja Skupštine državnih staleža, a potom i njenog pretvaranja u Nacionalnu skupštinu. Njegov pojam opće volje, ma koliko u duhovima neodređen, omogućio je skupštinskim zastupnicima koje revolucionarna događanja uvlače u dotad neviđenu situaciju, da promišljaju i imenuju entitet koji zasniva njihovu legitimnost. Takođe, Ruso je revolucionarima koji su godine 1792/1793, preuzeli formulaciju „volja se ne predstavlja“, pružio sredstvo da promisle i opravdaju činjeničnu situaciju pritiska naroda na Skupštinu kao predstavničko tijelo. Osim pojma opće volje, revolucionarne vođe su preuzele i Rusoovo načelo nedjeljive i neotuđive narodne suverenosti. Ovo načelo korišteno je svaki put kada se željelo ukazati na to da se uloga građanina u postupku odlučivanja ne može i ne smije svesti na biranje predstavnika i prepuštanje njima da upravljaju i odlučuju shodno vlastitoj volji. Iz Rusoove misli potiče i ustanova ratifikacije odnosno potvrđivanje zakona od strane naroda koju su prihvatili revolucionari, nerijetko se pozivajući na formulaciju iz *Društvenog ugovora* koja glasi: „Svaki zakon koji narod sam ne potvrdi je ništavan i ne smatra se zakonom“.

Ruso je uticao i na revolucionarni mentalitet tokom 1793 i 1794. godine, a njegova ideja o vrlini koju je vezivao za strogu odlučnost u predanosti javnoj stvari, s jedne strane, i dobrotu, osjećajnost i blagost u privatnom životu, s druge strane, gradila je revolucionarnog čovjeka. Imajući u vidu sve navedeno, na koncu se može

istaći da je Rusoov uticaj na revolucionarni mentalitet i djelovanje revolucionarnih vođa provoden posredstvom izvjesnog broja općih ideja i principa koji su, osim opće volje i neotuđive narodne suverenosti, obuhvatali preporod, autonomiju i jedinstvo naroda, jednakost i slobodu, te dobrotu naroda i ideal vrline. Njihova relativna neodređenost na odlučujući način je doprinijela njihovoj privlačnosti, pa otuda ne čudi što su isti spajani sa konkretnim političkim rješenjima u toku Revolucije. Otuda se, bez sumnje, može reći da su francuski revolucionari kod Rusoa našli nadahnuće za izvjesna politička rješenja, ali ne i konkretne političke i ustavne tehnike. No, to ne umanjuje značaj njegovog učenja i uticaj istog na revolucionarne vođe, niti umanjuje činjenicu da je njegova politička teorija u cjelini, a posebice njegova koncepcija nedjeljive i neotuđive narodne suverenosti, uprkos pojedinim unutrašnjim suprotnostima, vrhunac i krajnja konsekvencija predrevolucionarne građanske političke misli.

LITERATURA

Knjige:

Anderson, Maloy, Frank, The constitutions and the other selected documents illustrative of the history of France 1789-1907, The B. W. Wilson Company, Minneapolis, 1908.

Brachvogel, Carry, Robespierre i Francuska revolucija, Nolit, Beograd, 1937.

Fire, Fransoa, Ozuf, Mona, Kritički rečnik Francuske revolucije, Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, Sremski Karlovci/Novi Sad, 1996.

Jordan, David, The Revolutionary Career of Maximilien Robespierre, University of Chicago Press, Chicago, 1989.

Just, Saint, Esprit de la révolution et de la constitution de France, Chez Beuvin, Libraire, rue de Rohan, Paris, 1791.

Kurtović, Šefko, Hrestomatija opće povijesti prava i države, Novi vijek, Zagreb, 2000.

Članci:

Dimitrov, Evgeni, „Ustavi i politički režimi Francuske građanske revolucije“, Zbornik radova Francuska revolucija – ljudska prava i politička demokracija nakon dvjesto godina, JAZU, Zagreb 1991.

Nikolić, Srđan „O Rusoovoj radikalnosti: sloboda, jednakost, događaj politike“, Filozofija i društvo, 3/2012.

Stanovčić, Vojislav, „Montesquieu, Rousseau i Francuska revolucija“, Zbornik radova Francuska revolucija – ljudska prava i politička demokracija nakon dvjesto godina, JAZU, Zagreb 1991.

Vejvoda, Ivan, „Robespierre i revolucija“, Filozofska istraživanja, 30/1989, 831.

Radaković, Vanja, „Autoportret filozofa u kontekstu prosvjetiteljstva“ Filozofija i društvo, 3/ 2012.